

OSMO NIKKILÄ 1933–2002

Dosentti Osmo Nikkilä kuoli joulukuun 17. päivänä vuonna 2002 Helsingissä Terhokodissa 69-vuotiaana, vain muutaman kuukauden sairastettuaan. Keskeisen osan elämäntyötään hän teki Hollannissa, Groningenin yliopiston fennougristiikan laitoksella suomen kielen, kirjallisuuden ja kulttuurin opettajana ja suomen kielen tutkijana.

Osmo Nikkilä syntyi syyskuun 12. päivänä 1933 Kangasalla Nikkilän taloon, viisilapsiseen perheeseen kuopuksena. Suku oli vahvasti kiinni hämäläis-satakuntalaisessa maaperässä. Isoisä oli tullut Nikkilään Kangasalan Suinulan Seppälästä. Äiti oli syntynyt Lempäälässä, Hietaniemen kartanossa, jonne hänen vanhempansa olivat tulleet Punkalaitumelta. Hän oli valmistunut sairaanhoitajaksi ja työskennellyt muutaman vuoden Helsingin Kirurgisessa sairaalassa. Mentyään naimisiin Osmo Nikki-

län isän Kalle Nikkilän kanssa hän tuli Nikkilään emännäksi. Kun Kalle Nikkilä kuoli mahasyöpään kuopuksen ollessa vasta yksivuotias, joutui äiti ottamaan talon ohjaukset kokonaan käsiinsä.

Osmo Nikkilän tutkijanura ei heti ollut suoraviivainen. Se alkoi toden teolla vasta vuosia myöhemmin kuin monella muulla.

Nikkilä muisteli lapsuuden aikaansa mielellään, opintien alusta Lentolan kylän kansakoulun näytelmäkerhoa, jota piti kouluun vasta saapunut nuori opettaja, ja sittemmin Kangasalan keskikoulun hyvää henkeä ja erityyppisiä opettajia. Siirtyminen Tampereelle ilottomaan ja ankaraan lukioon ja kortteerissa asuminen ei herkästä nuorukaiselta kuitenkaan luonnistunut. Auteltuaan aluksi kotona talon töissä hän meni sotaväkeen, jossa hänellä pian todettiin jonkinlainen nivelreuma nilkoissa, aluksi pahakin, mikä tiesi pitkää sairaalas-

saoloa. Asevelvollisuus tuli kuitenkin lopuun suoritetuksi ja käteen sotamiehen sotilaspassi. Nyt Nikkilällä oli tähtäimessä sosiaaliohittajan ammatti, jota varten hän suoritti tietyn määrän käytännön harjoittelua ja kävi sen jälkeen kaksivuotisen kurssin Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa, joka siihen aikaan oli vielä Helsingissä. Valmistuttuaan hän toimi Tampereen lastensuojelulautakunnassa nuorisohuollon tarkkaajana, seuraten nuorten ja lasten poliisikuulusteluja, hakien koulukarkureita ja valvoen nuorisorikollisia. Tätä aikaa kesti vuodesta 1956 vuoteen 1962.

Vuonna 1960 Yhteiskunnallinen korkeakoulu muutti Helsingistä Tampereelle ja pian siitä tuli Tampereen yliopisto. Nikkilän teki kovasti mieli sinne opiskelemaan ja hän suoritti sen vuoksi tarvittavat lukio-kurssien oppimäärät vielä töissä ollessaan. Sen jälkeen tiedekuntaan. Aluksi Nikkilän tarkoitus oli opiskella sosiaalipoliitiikkaa, mutta pian suomen kielen ja sen lähisuku-kielten opinnot veivät miehen mielenkiinnon kokonaan. Nikkilä oli tuolloin jo noin kymmenen vuotta opiskelutovereitaan vanhempi ja suhtautui siksi opintoihinsa vakavammin kuin nämä. Erityisesti kielihistoria ja vanha kirjasuomi tuntuivat läheisiltä. Suomen kielen professori Paavo Siro huomasi pian oppilaansa lahjakkuuden ja pani tämän opettamaan opiskelutovereilleen itämerensuomen äännehistoriaa, joka monien nuorempien mielestä oli vaikeaa.

Pian Nikkilä valmistui humanististen tieteiden kandidaatiksi ja maisteriksi, pääsi laitokselle assistentiksi ja hoitamaan lehtorin virkoja. Lisensiaatin tutkinto tuli valmiiksi vuonna 1971. Työ käsitteli *i:n* loppuheittoa suomen länsimurteissa. Väitöskirjan piti olla seuraava tavoite.

Tuli kuitenkin taas mutka matkaan. Äiti oli jo vanhuudenheikko ja veli sairastui mahasyöpään. Nikkilää tarvittiin kotitaloonsa isännäksi. Isännäksi opettelu ei ol-

lut helppoa, ja edessä oli ensin kahdet hautajaiset. Isännöisyys sujui kuitenkin vuodelta paremmin ja talonpito menestyi, kunnes tilusten yli vedettiin vuonna 1976 uusi moottoritie, niin että talolle keskeinen karjanpito katsottiin parhaaksi lopettama. Nikkilälle ei oikein enää riittänyt töitä, joten hän oli taas vapaa etsimään jotakin uutta.

Vuonna 1979 Kielitieteen päivillä sattui hänen viereensä istumaan entinen opiskelutoveri, suomen kielen maisteri Sirkka-Liisa Hahmo (nykyisin Greifswaldin yliopiston fennistiikan professori), joka kysäisi: »Lähdetkö kahdeksi vuodeksi tutkijaksi Hollantiin?». Nikkilä vastasi epäröimättä myöntävästi. Kyseessä oli tutkijanpaikka Groningenin yliopiston fennougristiikan laitoksella, jossa suunniteltiin suomen kielen vanhojen germaanisten lainasanojen saksankielistä sanakirjaa. Projektin alkuunpanija oli professori A. D. Kylstra, jolla oli yhtä aikaa sekä muinaisgermanistiikan että fennougristiikan professuuri, ja muinais-työntekijöinä juuri mainittu maisteri Hahmo ja muinaisgermanistiikkaa edustavana Tette Hofstra (nykyisin Groningenin yliopiston muinaisgermanistiikan professori). Jo vuoden päästä Nikkilälle löytyi vakinainen virka suomen kielen lehtorina ja tutkijana. Tässä virassa hän toimi eläkkeelle siirtymiseensä saakka, mikä tapahtui vuonna 1994. Hollannista hän löysi myös psykologiksi valmistuneen vaimonsa Nosje Heybroekin, joka sittemmin vaihtoi alaa ja omistautui kokonaan taidemaalarin uralle. Tohtoriksi Nikkilä väitteli Groningenissa vuonna 1985; saksankielisen väitöskirjan nimenä oli *Apokope und altes Schriftfinnisch. Zur Geschichte der i-Apokope des Finnischen*. Kotimaahansa Nikkilä piti koko ajan kiinteitä yhteyksiä ja vietti täällä myös kesälomiaan. Väittelyn jälkeen Nikkilä myös nimitettiin Tampereen yliopiston suomen kielen laitokselle dosentiksi. Lopullisesti hän palasi Suomeen vaimoineen vuonna 1995

▷

ja asui viimeksi Helsingin Pikku-Huopalahdessa.

Nikkilän tutkimuksen painoalueita olivat vanha kirjasuomi ja itämerensuomen sanaston etymologointi ja tähän liittyen aivan viime aikoina myös johto-opillinen tarkastelu, erityisesti etymologian kannalta. Kummallakin alueella hän saavutti merkittäviä tuloksia.

Jo vuonna 1980 ilmestyi hänen tutkimuksensa Agricolan lokaalikaasusten loppuheitosta (Tampereen yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisusarjassa). Nikkilän vuoden 1985 500-sivuista väitöskirjaa Heikki Paunonen on arvioinut pitkässä katsauksessaan Virittäjässä (»Vanhan kirjasuomen lähteillä», 1/1987 s. 84–99) tunnustaen sen ansiot työn tarkkuudessa ja uutta luovassa tutkimusmetodissa. Kun vanhaa kirjasuomea oli äännehistoriallisissa tutkimuksissa aikaisemmin käsitelty eräänlaisena nykymurteiden vertailuaineistona, jolloin sen käytäntöä oli jouduttu pitämään epäjohdonmukaisena, kääntää Nikkilä metodin päivastaiseksi: ensiksi tutkitaan vanha kirjasuomi itsenäisenä korpuksena läpikotaisin ja vasta sitten tehdään vertailuja nykyisiin lounaismurteisiin (Nikkilä s. 24; Paunonen s. 85). Nikkilä päätyy näin siihen tulokseen, että vanhan kirjasuomen apokopee oli lähinnä morfologinen ja leksikaalinen. Nykyisten lounaismurteitten foneettinen apokopee on syntynyt olennaisesti vasta myöhemmin (Nikkilä s. 447–448). Eritään kiittävä on myös Silva Kiurun vuonna 1988 ilmestynyt, niin ikään perusteellinen arviointi (»Ein Anlaß zur Freude für die Erforscher der alten finnischen Schriftsprache», *Finnisch-Ugrische Forschungen* 48 s. 287–297). Silva Kiuru toteaa muun muassa, että näin suuritöistä ja tarkkaa tutkimusta tuskin kukaan enää tulee tekemään. Näin varmasti onkin: nykyiset ja tulevaisuudessa syntyvät tekstikorpuksukset ovat tietokonetekniikan ansiosta täysin toisella ta-

valla hyödynnettävissä kuin ne tekstit, joista Osmo Nikkilä joutui materiaalinsa manuaalisesti ja työläästi poimimaan.

Mutta ennen kaikkea Osmo Nikkilä oli etymologi. Jo opiskeluaikanaan Tampereella hän kiinnostui Kalevalan sanastosta, ja Groningenin sanakirjaprojektista hän sai sittemmin uutta puhtia tutkimuksilleen. Itse sanakirjaprojekti, *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* (= *LÄGLOS*), sai sekin pian uuden, vaativamman hahmon. Kun projektin alkuperäisessä suunnitelmassa etymologioitten kommentointi oli vielä suppeahkoa (vrt. A. D. Kylstra: *Ural-Altische Jahrbücher* 46 [1974] s. 27–53), alettiin nyt argumentoida, ottaa kantaa ja perustella kannanottoja huomattavasti perusteellisemmin (*LÄGLOS* s. V). Sanomattakin on selvää, että tämä uudistus teki syntyvästä sanakirjasta olennaisesti paremman. Sen toteuttamisen mahdollisti nuorten toimittajatuhtijoiden kolmikön vähitellen saavuttama pätevyys alallaan. Tosin sana-artikkelit tulivat samalla alkuperäisiä pitemmiksi, vaikka selityksissä pyritäänkin mahdollisimman tiiviiseen ilmaisuun. Sanakirjan toimittaminen myös hidastui, jo senkin takia, että tekijät saattoivat omistautua sille vain sivutoimisesti. Tällä haavaa on kolmas ja ilmeisesti samalla viimeinen osa vielä ilmestymättä, ja ilmestymistä lykännee nyt vielä lisää Nikkilän odottamaton kuolema. Artikkelit ovat kauttaaltaan korkeaa ja asiantuntevaa tasoa, niissä esitetään muun muassa tarkat rekonstruktiot sekä itämerensuomen että germaanisten originaalien asuista. Kaikki kolme tekijää ovat lisäksi osoittaneet pätevyytensä julkaisemalla myös omia etymologioitaan, eniten tietääkseni Osmo Nikkilä, muiden osuutta vähättelemättä.

Nikkilä ehti kaiken kaikkiaan esittää etymologian kymmenille suomen sanoille. Tämä suuri määrä ei liene yleisesti tiedossa, koska artikkelit ovat ilmestyneet hajal-

laan, usein Suomen rajojen ulkopuolellakin. Ensimmäinen artikkeli ilmestyi vuonna 1981 («Germaanisperäisiä 'reippaita' sanoja itämerensuomessa», Sananjalka 23 s. 63–82). Suuri osa selityksiä paljastaa vanhoja germaanisaisia lainoja, sellaisia kuin hänen kotimurteensakin sana *lukko* 'harjujen välinen kuoppa', *nopea*, *piena*, *pika*, *ripeä*, *rohkea*, *ruho*, *runko*, *satama*, *soimata*, *telki*, *turma/turmio*, *umpi*, *ympäri*. Ja monia muita. Erityisen hienoa työtä ovat etymologiat sanoille *apaja* ja *satama* (*Omaa vai lainattua*, Suomi 143 [1988] s. 145–148, 153–158), joiden varhainen, äänteellisesti ja semanttisesti riidaton germaaninen alkuperä paljastuu, kun Nikkilän avulla huomaa, että sanoissa on tyypilliset omaperäiset suffiksit *-ja* (vrt. *vata-ja* 'vesiperäinen maa', joka sivumennen sanoen myös näyttäisi olevan laina; *petä-jä*) ja *-ma* (vrt. *ranta-ma*, *reuna-ma*, lainakantoja nämäkin). Joukossa on myös nuorempia skandinaavis-ruotsalaisia lainaselityksiä, kuten sanoille *nuttura*, *nystyrä*, *pakara*. Nikkilän artikkeleista paljastuu kautta linjan tutkija, jolla on etymologin silmä. Etymologiat ovat äänteellisesti joko itsestään selviä tai sitten hyvin perusteltuja, samoin semanttinen puoli. Aika harvassa ovat selitykset, joihin lukija ehkä toistaiseksi panisi kysymysmerkin. Lainaetymologioiden lisäksi Nikkilä on selittänyt muitakin sanoja, niistä mainittakoon vaikkapa verbit *karttaa* ja *välttää* sekä substantiivi (*nuoli*)*viini*. Tämä sana liittyy hänen satunnaista konsonantin vaihtelua ja eräänlaista »etymologista johto-oppia» («suffiksinvaihtoa») koskeviin töihinsä, jotka oivaltavuudessaan ovat poikineet tukuittain uusia sananselityksiä; näiden joukossa lienee tosin kyseenalaistakin (lähemmin ks. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56 [2001] s. 64–71).

Viimeisinä vuosinaan Nikkilä alkoi selvittää erityisesti suomen nuorehkoja ruotsalaislajoina, etenkin murteissa esiintyviä.

Murheellista on, että hän ei ehtinyt julkaisua näitä tutkimuksiaan, vaikka oli jo kerännyt paljon materiaalia. On kuitenkin toivoa, että tämä aines huolletaan painokuntoon. Toivottavaa olisi myös, että Nikkilän artikkelit, jotka ovat hajallaan useissa eri lehdissä ja kokoomateoksissa yms. ja siksi vaikeasti tavoitettavissa, koottaisiin yhdeksi muistojulkaisuksi. Sen ne kyllä ansaitsisivat. Samalla tulisi Nikkilän merkittävä panos suomen sanojen etymologioijana paremmin tunnetuksi.

Osmo Nikkilä oli luonteeltaan tasapainoinen ja vaatimaton, tieteen teossa rehellinen ja tinkimätön, mutta tutkimuksistaan melua pitämätön. Toisten tutkijoiden pyyteetön auttaminen ja kannustaminen oli hänelle ominaista, minkä tämän kirjoittajakin sai monta kertaa kokea. Hänen odottamaton poismenonsa jätti masentavan aukon. ■

JORMA KOIVULEHTO

Vuorikatu 6 A 10

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *jorma.koivulehto@helsinki.fi*